

Յաւելում «ՄՈՒՐՃ» ամսագրի

ԶԷՅՄՍ ՄՕՐԻԷՐ

ՀԱՋԻ ԲԱԲԱՅԻ

ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն Ո Ւ Մ

Վէպ պարսկական կեանքից

Թարգմ. անգլ. բնագրից Մ. Կ.

(Նոր-Ջուղայեցի)

Տ Փ Խ Ի Ս

Արագածիկ Ա. Գուրեթեղաձէի, Նիկ. № 21

1904

Дозволено цензурою. Тифісѣ, 5 января 1904

ՀԱՋԻ ԲԱԲԱՅԻ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ՝ ՊԱՐԱԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԳԼ. ա.

Հաջի Բաբայի ծնունդը։—Նրա կրթությունը։

Հայրս՝ քերթելէի Հասանը, Սպահանի յայտնի սափրիչներէց մէկն էր։ Տասն և եօթը տարեկան հասակում նա ամուսնացել էր մի մոմավաճառի աղջկայ հետ. սակայն նրա ամուսնութիւնը չէր պսակուել բախտով, որովհետեւ նրա կինը ամուլ լինելով՝ հօրս աչքից ընկել էր։

Հօրս հմտութիւնն ու ճարպիկութիւնը ածելիի գործածութեան մէջ՝ շահել էր իր համար այնքան մեծ անուն և այնքան շատ մուշտարիներ, մասնաւորապէս վաճառական դասակարգից, որ քսան տարուայ աշխատանքից յետոյ նրան յաջողել էր մի երկրորդ կին ևս առնել, ամուսնանալով մի հարուստ սեղանաւորի աղջկայ հետ։

Իր առաջին կնոջ նախանձից ու թախանձանքներից ազատուելու և իր երկրորդ աներոջ մօտ հաճելի և արժանաւոր երեւալու դիտաւորութեամբ հայրս մտածեց Քէրթէլա գնալ ուխտ կատարելու Հոսէյնի գերեզմանի վրայ։ Նա իր հետ տարաւ միայն իր երկրորդ կնոջ, որը ճանապարհին աշխարհ բերեց ինձ։

Քէրթէլա գնալուց առաջ հայրս Սպահանում յայտնի էր միայն սափրիչ Հասան անունով, բայց այնտեղից վերադառնալուց յետոյ նա յարգւում էր Քէրթէլայի տիտղոսով, իսկ ես՝ ի պատիւ մօրս կոչուեցի հաջի—մի անուն, որ անբաժան մնաց ինձանից և ինձ համար մեծ յարգանք շահեց։ Ես իսկապէս արժանի չէի այդ անունն ու յարգանքը վայելելու, որովհետեւ հաջի տիտղոսը կամ պատւանունը տրւում է միմիայն

նրանց, որոնք բախտ են ունենում ուխտ կատարելու Մէքկայի օրհնեալ Մարգարէի Գերեզմանի վրայ:

Երբ հայրս Քէրբէլայից վերադարձաւ, նա վերսկսեց իր սափրիչութիւնը և գործեց աւելի մեծ եռանդով, քան առաջները: Իբրև մի բախտաւոր և բարեպաշտ մուսուլմանի՝ հօրս շատ յարգում ու համակրում էին Սպահանի բոլոր կրօնաւորներն ու վաճառականները:

Հայրս ցանկանում էր որ ես սափրիչ դառնայի. ուստի նա բաւական համարեց հագիւ այնքան կրթութիւն տալ ինձ, որ կարողանայի վարժ կարդալ և կրկնել իմ աղօթքները: Մի մոլլա, որ հօրս խանութի մօտ մի փոքրիկ դպրոց էր պահում, և որին հայրս շաբաթական մի անգամ ձրիապէս սափրում էր, հաճեցաւ ընդունել ինձ իր դպրոցում: Նա այնքան լուրջ ու շաղրութիւն դարձրեց իմ ուսման վրայ, որ երկու տարուայ ընթացքում ես սովորեցի վարժ կարդալ Ղոռանը:

Արձակուրդներին և նոյնիսկ ամեն օր դասերից յետոյ ես միշտ գնում էի հօրս խանութը, որտեղ ես աշխատում էի սովորել նրա արհեստի նախագիտելիքը: Շատ անգամ պատահում էր որ երբ հօրս մուշտարիները խոնւում էին խանութում, և նա ժամանակ չէր գտնում նրանց բոլորին սափրելու, նա ինձ էր յանձնում ջորեպաններին և ուղտապաններին, որոնց երեսների և գլուխների վրայ՝ ես ամենայն եռանդով կատարում էի իմ առաջին փորձերը: Խեղճ մարդիկ, երբեմն ինչպէս էի կրտրատում նրանց երեսները:

Դժուար է ինձ ասել, թէ տասն և վեց տարեկան հասակումս արդեօք ես աւելի կատարեալ սափրիչ էի, թէ՞ զրազէտ: Ես ճարպիկ էի ոչ միայն իբրև սափրիչ, այլ նաև իբրև քրտուչի: Բաղնիքում ոչ ոք չէր կարող ինձ հետ մրցել մարդկանց մարմինը շփելու, կեղտը մարմնից հանելու, մարմնի զանազան յօդերը տրիսկտրիսկացնելու և ձեռքիս թաթովը մարմինը հարուածելու գործի մէջ:

Շնորհակալութիւն իմ ուսուցչին. նրա շնորհիւ ես այնքան ծանօթացել էի մեր բանաստեղծների հետ, որ կարողանում էի իմ մուշտարիներին մեծ զուարճութիւն պատճառել, նրանց համար կրկնելով հատուածներ. Հաֆէզից, Սաադիից ևայլն: Մի խօսքով, Հալի Բաբան իր բոլոր լաւ յատկութիւններով մեծ համարում ու համակրանք շահեց բոլոր ճաշակաւոր և զուարճասէր մարդկանց շրջաններում:

Հօրս խանութը կից էր արքունական քարվանսրային, որ ամենամեծն ու ամենից շատ յաճախորդներ ունեցողն էր ամբողջ Սպահանում: Այստեղ, պարապում էին և՛ օտար, և՛ տեղա-

ցի վաճառականներ։ Սրանցից մէկը, որ բաղդատցի էր, շատ էր սիրում ինձ։ Նա միշտ աշխատում էր համոզել ինձ թողնել հօրս արհեստը և ծառայել իրան։ Նա ինձ տաճկերէն խօսել սովորեցրեց։ Մի քանի անգամ նա այնպիսի փայլուն ու գրաւիչ կերպով նկարագրեց մի քանի օտար քաղաքներ, որ ես բռնուն ցանկութիւն զգացի ճանապարհորդել և իմ աչքով տեսնել նրա տեսած տեղերը։ Նա կարիք ունէր մի գրագրի, և որովհետեւ ես և՛ սափրիչ էի, և՛ գրագիր, ուստի նա ուրախութեամբ այնպիսի պայմաններ առաջարկեց ինձ, որ ես առանց դանդաղելու խօսք տուի նրան մտնել իր ծառայութեան մէջ և ճանապարհորդել իր հետ։ Յետոյ նա հօրս յայտնեց իմ դիտաւորութիւնը։

Հայրս երբէք ուրախ չէր բաժանուիլ ինձանից։ Նա համոզում էր ինձ երբէք չթողնել իր հաստատուն արհեստը և սկսել մի նոր գործ, որը գուցէ ձախորդութեան մէջ պիտի ձգէր ինձ։ Սակայն երբ նա իմացաւ թէ ինչքան նպաստաւոր էին վաճառականի առաջարկած պայմանները, և մտածելով որ շատ հաւանականաբար ես էլ շուտով մի վաճառական կը դառնայի, կամաց-կամաց դիջեց և վերջապէս ընծայելով ինձ մի քանի ածելիներ՝ շնորհեց ինձ իր հայրական օրհնութիւնը, և թող տուեց ինձ բաժանուել իրանից։

Մայրս շատ տխրեց, երբ տեսաւ, որ պիտի գրկուէր ինձանից։ Նա կասկածում էր, որ ես մեծ անյաջողութեան կամ վրտանգի պիտի հանդիպէի, որովհետեւ, ըստ իր կարծեաց, շատ տարօրինակ և մինչև անգամ խիստ վատ հետևանք ունեցող հանգամանք էր մի շիւս մահմէդականի համար՝ մտնել մի վաճառականի ծառայութեան մէջ, որ սոննի *) մահմէդական էր։ Այնուամենայնիւ նա, իբրեւ նշան մայրական սիրոյ, ընծայեց ինձ մի պարկ ջարդուած շաքարահաց և մի փոքրիկ թիթեղեայ տփով թանկագին սպեղանի որ, ինչպէս ինքն ասում էր, մի լաւ դեղ էր բժշկելու ամեն տեսակ վէրքեր։ Բաժանմանս ժամանակ նա պատուիրեց ինձ երեսու ետ դարձնել և մի անգամ նայել դէպի մեր տան դուռը իբրեւ նշան կամ ուխտ՝ շուտ և յաջող վերադարձի։

*) Մահմէդականները բաժանուած են երկու աղանդներէ—սոննի և շիւս։ Տաճիկները սոննի են, իսկ պարսիկները շիւս։ Առաջինները՝ ընդունում են Օմարին, Օսմանին և Աբուբէքրին իբրեւ Մահմէդի օրինաւոր յաջորդներ։ Վերջինները ասում են որ իբրեւ թէ նրանք բռնակալներ են եղել, և թէ Ալին՝ Մահմէդի փեսան, նրա (Մահմէդի) անմիջական յաջորդն է։

ԳԼ. Զ.

Հաջի Բաբան սկսում է իր ծանապարհորդութիւնը:—Նա գերի է ընկնում
Յիւրքմէնների ձեռքը:

Օսման աղան՝ բաղդատցի վաճառականը, որ վարձեց ինձ
որպէս գրագիր, ճանապարհ ընկաւ դէպի Մէշնէդ, նպատակ ու-
նենալով անտեղից Բոխարա գնալ, դառան մորթի գնել և Պո-
լիս տանել վաճառելու համար: Երևակայեցէք մի կարճահասակ
ու պարարտ մարդ, մեծ գլխով, դուրս ցցուած ու սպունգանը-
ման քթով, խիտ ու սև մօրուքով, և դուք կը տեսնէք Օսման ա-
ղային ձեր առջև կանգնած:

Նա շատ բարի մի մուսուլման էր, խիստ ժիր ու ճշտա-
պահ իր աղօթքների մէջ: Նա երբէք չէր մոռանում աղօթելիս
իր գուլպաները հանել և իր ոտները լուանալ իր աղօթքներն
Ալլահին ընդունելի դարձնելու համար: Նա խիստ ատում էր
Ալլիի հետևողներին, թէպէտ Սպահանում եղած ժամանակ՝ նա
միշտ թագցնում էր այդ ատելութիւնը:

Օսման աղայի միակ իղձն ու նպատակն էր փող դիզել:
Նա երբէք անկողին չէր մտնում առանց իր փողը տեղաւորե-
լու մի ապահով տեղում: Նա մեծ հոգ էր տանում իր հանգըս-
տութեան համար. ծխում էր անդադար, ուտում էր շատ և ծածուկ
գինի էր խմում, թէպէտ մարդկանց մօտ՝ նա անէծք ու նա-
խատինք էր կարդում նշանց, որոնք գինի կամ օղի էին գոր-
ծածուս:

Կարաւանը պիտի ճանապարհ ընկնէր դարունքին: Մենք
պատրաստութիւններ տեսանք մեր ճանապարհորդութեան հա-
մար: Օսման աղան մի լաւ ձի գնեց իրան համար: Իսկ ինձ
համար՝ ջորեպանից վարձեցինք մի ջորի, որ պիտի տանէր ինձ
և աղիս դայանը իր ամբողջ սարքով: Վարձեցինք մի ուրիշ
ջորի էլ, որ պիտի տանէր մեր խափշիկ խոհարարին և մեր
ճանապարհորդական անկողինը, կարպետները, կաթսաները և
այլն: Մի երրորդ ջորի էլ վարձեցինք մի զոյգ խուրջինի հա-
մար, որի մէջ պիտի տեղաւորուէին աղայիս հանդերձներն ու
մի քանի ուրիշ հարկաւոր իրեր:

Ծանապարհուելուց մի օր առաջ իմ խոհեմ ու հեռատես
աղան իր ծանր չալմայի (ծաւակի բամբակի *) մէջ թագցը-

*) Չալմայի թառակ նշանակում է բամբակով ցուած մի չոթէ գլխարկ,
որի շուրջն են փաթաթում շալը կամ մալման:

ընց 50 դուկատ փող, որի մասին ոչ ոք լուր չունէր, բացի ինձանից: «Ո՞վ գիտէ, յանկարծ նեղ տեղ ընկած ժամանակ այս փողը պէտք կը գայ մեզ», ասաց նա: Բացի սրանից, նա բաւական մեծ գումար էլ վերցրեց՝ գառան մորթի գնելու համար. սակայն այս փողը նա զգուշութեամբ տեղաւորեց փոքրիկ կաշւէ քսակների մէջ, որոնց նա թագցրեց խուրջինում դրուած իրերի մէջ:

Կարաւանը պատրաստ էր ճանապարհ ընկնելու: Նա բաղկացած էր հինգ հարիւր ջորիներից ու ձիերից և երկու հարիւր ուղտերից, որոնցից շատերը բարձուած էին ապրանքներով՝ հիւսիսային Պարսկաստանում վաճառելու համար: Մենք՝ ճանապարհորդներս էլ թւով հարիւր և յիսուն հոգի էինք—աղաներ, ծառաներ, ջորեպաններ և ուղտապաններ:

Մեր կարաւանին միացան մի խումբ ուխտաւորներ, որոնք գնալու էին Մէշէդ Իմամ Ռէզայի գերեզմանն այցելելու: Այս ուխտաւորներին՝ մեզ ուղեկցելը մեծ շուք ու ահաւորութիւն էր տալիս մեր կարաւանին:

Կարաւանի հետ ճանապարհորդողները միշտ զինուած են լինում: Օսման աղան էլ, որ մի հրացանի ձայն լսելիս սարսափելով գլուխը ետ էր դարձնում, կարծելով թէ գնդակն իր գլխին պիտի կպչի, և մի մերկացրած սուր տեսնելիս դողում էր, այժմ մի հրացան ունէր իր ուսից ձգած, մի կեռ թուր գոտուց կախուած և մի զոյգ ատրճանակ իր գոտու ծալքերի մէջ զետեղուած:

Ես ինքս էլ ոտից մինչև գլուխ զինուած էի: Մի զէնք որ աղաս ունէր և ես չունէի՝ մի երկար նիզակ էր: Մեր խափշիկ խոհարարն էլ զինուած էր մի սրով, որը կէսից կտրուած էր, և մի հրացանով, որ ձգան չ'ունէր:

Վերջապէս մի առաւօտ շատ կանուխ մենք ճանապարհ ընկանք Սպահանի հիւսիսային կողմից: Մեզ առաջնորդում էին մի քանի չաուշներ *), որոնք իրանց բարձր աղաղակներով և պղնձէ թմբուկների խփելով՝ յայտարարեցին Սպահանի ժողովրդին, որ կարաւանը ճանապարհ է ընկում:

Մենք շուտով ծանօթացանք մեր ուղեկիցների հետ, որոնք թէպէտ բոլորն էլ լաւ զինուած էին, այնուամենայնիւ շատ խաղաղասէր մարդիկ էին երևում:

*) Չաուշներ այն մարդիկն են, որոնք յանձն են առնում ուխտաւորներին առաջնորդել, նրանց համար օթեան պատրաստել, ուղեկիցներ ժողովել, աղօթքի ժամը յայտարարել, վիճաբանութիւններին վերջ տալ և խաղաղութիւն ձգել վիճողների մէջ:

Կարաւանն իր զանազան երևոյթներով մեծ գուարճութիւն էր պատճառում ինձ։ Սրտիս մեծ ուրախութիւնից ես մի քանի անգամ ձիովարժութիւն արի կարաւանի շուրջը։ Բայց Օսման աղան բարկութեամբ հրամայեց ինձ թողնել ձիավարժութեանս փորձը, զգուշացնելով ինձ։ «Եթէ դու այդպէս անես, այդ խեղճ կենդանին կը փշանայ և այլևս չի կարողանալ մեզ տանել»։

Ես շուտով սիրելի ընկեր դառայ բոլոր ճանապարհորդներին, որոնց շատերին համարեա ամեն օր իրիկնապահին սափրում էի։

Չափազանցութիւն չը համարուի ասել, որ Օսման աղայի համար ես միեթարութեան մեծ աղբիւր էի, որովհետեւ ամեն անգամ իջևան հասնելուն պէս ես շուտ շփում է նրա մարմինը և այնպէս հանգստացնում էի նրան, որ նա բոլորովին մոռանում էր իր յոգնածութիւնը։

Առանց որեւէ արգելքի կամ վտանգի հանդիպելու մենք վերջապէս հասանք Թէհրան, որտեղ տասն օր մնացինք, հանգրտացնելու մեր ջորիներին և աւելացնելու կարաւանի թիւը։ Ճանապարհորդութեան վտանգաւոր մասը դեռ մեր առաջն էր, որովհետեւ թիւըքմէնները, որոնք այդ ժամանակ կուռում էին պարսիկների հետ, բռնել էին բոլոր ճանապարհները, և մի քանի օր առաջ թալանել էին մեզանից առաջ գնացող մի կարաւան և գերի էին տարել ճանապարհորդներին։

Այս լուրը այն աստիճան սարսափ ձգեց ամբողջ կարաւանի մէջ, որ մեզանից շատերը, մասնաւորապէս աղաս, մըտածեցինք Մէշհէդ չգնալ, սակայն գառան մորթու գինը, որ այնքան բարձրացել էր Պոլսում, Օսման աղային մոռացնել տուեց իր բոլոր երկիւղները, և նա վճռեց շարունակել իր ճանապարհորդութիւնը։

Չառչներէից մէկը մեծ թւով ուխտաւորներ էր հաւաքել Թէհրանից և նրա շրջակայքից և սպասել էր մեր կարաւանի Թէհրան հասնելուն։ Անշուշտ մենք չափազանց ուրախացանք այս հանգամանքի վրայ, որովհետեւ ինչքան աւելի մեծ լինէր մեր կարաւանը, այնքան քիչ կը լինէր մեր երկիւղը։ Այս չառչը մի յայտնի անձնաւորութիւն էր։ Թէհրանից մինչև Մէշհէդ ամեն տեղում ամեն մարդ ճանաչում էր նրան։ Նա մեծ հռչակ էր վայելում նրա համար, որ մի անգամ Մէշհէդի ճանապարհի վրայ ընկած մի մեռած թիւըքմէնի գլուխը քաջութիւն էր ունեցել կտրելու։ Նրա արտաքինը սարսափելի էր։ Իր բարձր հասակով, լայն կրծքով և սևաթոյր դէմքով նա սարսափ էր ազդում ամենքի վրայ։ Մի մեծ երկաթէ լանջա-

պանակ հազին, մի պատերազմական սաղաւարտ գլխին, մի կեռ թուր կողքիցը կախուած, մի զոյգ ատրճանակ իր գոտու մէջ գետեղուած, մի վահան ուսիցը կախուած մէջքի վրայ, մի երկար նիզակ ձեռքումը—այս բոլորով նա հանդէս էր գալիս իբրեւ մի անվեհեր և անյաղթ զինուոր, որ անարգում էր ամեն վտանգ։

Նա անքան պարծենում էր իր քաջագործութիւնով, և ան աստիճան ատելութիւն էր ցոյց տալիս դէպի թիւրքմէնները, որ Օսման աղան մոռացաւ ամեն վախ, իր յոյսը նրա վրայ դրեց և վճռեց յառաջ գնալ միմիայն նրա առաջնորդութեամբ։

Վերջապէս մենք մեկնեցինք Թէհրանից։ Մենք անցնում էինք այնպիսի ճանապարհներով, որտեղ ոչ մի բան չէր երևում զբաղեցնելու մեր մտքերը կամ ուրախացնելու մեր սրտերը։ Երբ մօտենում էինք որևէ մի գիւղի կամ հանդիպում էինք ճանապարհորդներին, մեր առաջնորդներն սկսում էին սուր ձայնով աղաղակներ բարձրացնել դէպի Ալլահն և Իր Մարգարէն, միևնոյն ժամանակ խփելով իրանց թմբուկներին, որ լայն փոկերով կապուած էին իրանց ձիերի թամբերից։

Ճանապարհին մեր խօսակցութեան գլխաւոր առարկան էին՝ թիւրքմէնները։ Թէպէտ մենք բոլորս էլ համոզուած էինք որ նրանք մեր արիւնարբու թշնամիներն են, այդուամենայնիւ մենք աշխատում էինք փարատել մեր վախը և մխիթարել մեզ այն մտածմունքով որ նրանք չեն համարձակուիլ դուրս գալ մեր բազմութիւ կարաւանի առաջ։ «Յիսուսն Ալլահի, Ում շունն են նրանք», ասում էինք մենք, «որ յանդգնեն մեր հանդէպ գալ։

Մեզանից ամեն մէկը պարծենում էր իր ուժով ու քաջութիւնով։ Օսման աղան էլ, որի ատամները անդադար չըխկըրխկում էին վախից, ամենից աւելի պարծենկոտութեամբ ու ինքնավստահութեամբ աշխատում էր համոզել մեզ թէ վտանգի ժամանակ՝ ինքը մեծ արիւնքիւն պիտի ցոյց տայ։ Նա անքան ինքնաբաւականութեամբ էր խօսում, որ նրան անծանօթ մէկը պիտի կարծէր, թէ նա իր ամբողջ կեանքում զբաղուած է եղել թիւրքմէնների հետ կռիւով ու նրանց կոտորելով։

Երբ մեր չաուշը լսեց Օսման աղայի փքուն խօսքերը, վրդովուեց և ասաց.

—Ո՛չ ոք չէ կարող թիւրքմէնների մասին խօսել, մինչև որ ինքն իր աչքերով չտեսնէ նրանց։ Ո՛չ ոք, բացի «առիւծ ռառոդից» (միևնոյն ժամանակ վեր ոլորելով իր բեխերի ծայ-

րերը դէպի իր աչքերի անկիւնները) չէ կարող ազատուել նրանցից, երբ մի անգամ նրանց ձեռքն ընկնելու դժբախտութիւնն ունենայ:

Ինչէն, մի քանի օր ճանապարհորդելուց յետոյ, մեր չաուշը մի օր բաւական ահաւոր եղանակով ասաց.

—Ահա մենք մօտենում ենք ճիշտ այն տեղերին, որտեղ թիւրքմէնները սովորաբար դարանամուտ են լինում յարձակուելու կարաւանների վրայ: Եւ ձեզ խորհուրդ եմ տալիս որ բոլորդ էլ ի մի խմբուած գնաք և պատրաստուէք մի թունդ դիմադրութիւն անելու նրանց, եթէ համարձակուեն մեր առաջ դուրս գալ:

Զառուշի այս խօսքերը լսելուց յետոյ Օսման աղայի առաջին գործն եղաւ ամրացնել իր սուրը, ատրճանակներն ու հրացանը ջորիներից մէկի վրայ: Յետոյ նա սկսեց կեղծել իբր թէ յանկարծ մի սաստիկ փորացաւ բռնեց, և մոռանալով քիչ ժամանակ առաջ իր արտասանած ինքնագովական խօսքերը, այժմ փաթաթուեց իր երկար վերարկուի մէջ և այնպէս ձևացրեց, որ տեսնողը պիտի կարծէր թէ մի սաստիկ ցաւից նրա հոգին դուրս էր գալիս: Յետոյ նա սկսեց համբել իր թէսքին շարունակ բացազանչելով՝ էսթաֆորէլլահ (Ալլահն ներէ ինձ) և այսպէս նա պատրաստուեց խոնարհուել իր ճակատագրի առաջ: Իր փրկութեան յոյսը նա դրել էր մեր չաուշի վրայ, որը բացի իր ուժից ու քաջասրտութիւնից՝ ունէր նաև մի այլ զօրութիւն—մի քանի թալիսմաններ որ կապուած էին բազկից:

—Այս թալիսմանները, ասում էր չաուշը, կը վանեն թիւրքմէնների նետերը:

Ի վերջոյ տեղի ունեցաւ այն, ինչ մենք անով ու դողով սպասում էինք: Մենք յանկարծ լսեցինք մի քանի հրացանների ձայներ, որոնց յաջորդեց մի խուժը կատաղի ու վայրենի մարդկանց գոռում գոչիւններ: Ամբողջ կարաւանը սարսափած կանգ առաւ: Մարդիկ, ջորիներ և ուղտեր բոլորն էլ խոնուեցին միմիանց մօտ, և մի քանի բոպէից յետոյ՝ թիւրքմէնները մօտեցան մեզ: Ուղևորներից ոմանք փախան, ոմանք էլ, որոնց մէկն էր իմ աղան, վախից բոլորովին ուժաթափ եղան և սկսեցին աղաղակել:

—Ո՛վ Ալլահ, ո՛վ Իմամներ, ո՛վ Մոհամէդ, ահա մենք կորստեան վրայ ենք, մենք մեռնում ենք, արդէն մեռանք:

Զորեպանները բռնեցին վայր ձգեցին ջորիների վրայից և քշեցին նրանց այս ու այն կողմ: Թիւրքմէնների նետերն

սկսեցին կարկուտի պէս տեղալ մեր վրայ, և մի քանի րոպէսում մենք յաղթուելով՝ գերի ընկանք նրանց ձեռքը:

Մեր չառչը որ, ինչպէս ինքն ասել էր, շատ անգամներ աղատուել էր այսպիսի վտանգներէից, ամենից առաջ փախաւ և մենք այլեւ չը տեսանք նրան: Յաղթականներն ընկան մեր բռնների վրայ, որ այստեղ ու այնտեղ թափթափուած էին, և ընթերցողը թող երևակայէ թէ ինչ եղաւ:

Օսման աղան հնարք էր գտել թագնուելու երկու հակերի մէջտեղում: Իր վերաբերութիւն մէջ փաթաթուած՝ այնպէս էր պառկել գետնի վրայ, որ տեսնողը կարծէր թէ նա էլ մի հակ է: Այդպէս էլ կարծել էր մի վիթխարի թիւրքմէն և նրան բարձրացնելով, հակը մարդ էր դառել և ընկել նրա ճանկը:

Նա փորձեց թիւրքմէնի գթութիւնը շարժել Ալիին անիծելով ու Օսմարին դիմելով, սակայն իզո՛ւր: Կատաղած մարդը մերկացրեց նրան, թողնելով նրա հագին միայն վարտիքը: Նրա չալմային էլ ձեռք չը տուեց, որովհետեւ յարգում էր նրա գոյնը:

Գալով ինձ, իմ շորերն այնքան աննշան բաներ էին որ թիւրքմէնն ինձ տկտրելու նեղութիւնը չուզեց կրել: Ածելիներս էլ մնացին ինձ հետ:

Թիւրքմէնները վերջացնելով իրանց կողոպուտը սկսեցին իրանց մէջ բաժանել գերիներին: Մեր աչքերը փակեցին և իւրաքանչիւրիս մի թիւրքմէնի ետեւում, նրա ձիու վրայ նստեցնելով, քշեցին ձիւրը: Ամբողջ օրը ճանապարհ գնացինք և գիշերուան դէմ հասանք մի ձոր: Միւս օրը մեզ թոյլ տուին բանալ մեր աչքերը, և ահա մեզ գտանք այնպիսի մի վայրում, որին միայն թիւրքմէններն էին ծանօթ: Այստեղից դուրս գալով, անցանք ամայի վայրերով և լեռների կիրճերով, մինչև վերջապէս հասանք մի ընդարձակ ու կանաչկոտ դաշտ, որ ծածկուած էր մեր թշնամիների բազմաթիւ սև վրաններով:

ԳԼ. Գ.

Թէ Հաջի Բաբան ինչպիսի մարդկանց ձեռքն է ընկնում:—Իր անելիքների միջոցով ինչպէս է բախտաւորուում:

Թիւրքմէններն իրանց գերիներին այնպէս բաժանեցին իրանց մէջ, որ ես ու Օսման աղան ընկանք այն բարբարոս ու վիթխարի մարդէին, որի մասին քիչ առաջ պատմեցի: Նա կոչւում էր Ասլան Սուլթան (առիւծ պետ), որովհետեւ նա մի մեծ բանակի պետ կամ գլխաւորն էր:

Երբ մենք հասանք Ասլան Սուլթանի վրաններէ մօտ, բոլոր բնակիչները դուրս վազեցին մեզ տեսնելու, և մենչդեռ նրանք ուրախ ու բարձր ձայներով ողջունում էին իրանց պետին, մեզ վրայ հաջում էին նրանց կատաղի շները և ուզում էին ողջ-ողջ կուլ տալ մեզ:

Օսման աղայի գլխարկի շուրջը փաթաթուած կանաչ շալը մեծ նշանակութիւն էր տալիս նրա անձնաւորութեանը: Նրան բաւական յարգում էին հէնց այդ շալի պատճառով. սակայն նա շուտով զրկուեց դրանից, որովհետեւ մեր պետի աւագ կինը՝ Բանուն, բուռն ցանկութիւն զգաց նրան սեփականացնելու, և առաւ նրանից, թողնելով նրա գլխին միայն գլխարկը, որի մէջ պահուած էր 50 դուկատ փողը: Քիչ յետոյ, թիւրքմէնի երկրորդ կինն էլ ցանկացաւ տէր դառնալու նրա գլխարկին, ասելով որ դա շատ յարմար մի բան էր փափկացնելու իր ձիու թամբի տակը որ կոշտացել էր: Գլխարկն էլ վերջապէս առնուեց նրանից և գցուեց վրանի մի անկիւնը, որտեղ պահուում էին զանազան մանր-մունր իրեր:

Օսման աղան շատ ջանացաւ ձեռքից չտալ իր գլխարկը, սակայն իզոյր: Իր գլխարկի փոխարէն, նրան տուին մի ոչխարի մորթէ փափախ, որ մի ժամանակ պատկանել էր մեզ նման մի անբախտ գերու, որ մեռել էր թշուառութիւնից:

Մեռած մարդու գլխարկը իմ աղային յանձնելով, Ասլան Սուլթանը հրամայեց նրան ստանձնել և այն պաշտօնը, որ այն մեռած մարդը վարել էր, այսինքն արածացնել ուղտերին. և որովհետեւ նա՝ Օսման աղան՝ մի պարարտ և ծանրաշարժ մարդ էր, ոչ ոք չէր էլ կասկածում թէ նա կը փախչի: Ինչ յանձնեցին խնոցի հարելու պաշտօնը և խիստ արգելեցին չհեռանալ վրանների մօտից:

Ի յիշատակ իր քաջագործութեան, թիւրքմէն պետը մի մեծ խնջոյք սարքեց՝ ամբողջ բանակը հիւրասիրելու: Նա պատրաստել տուեց մի մեծ կաթսայ փլաւ և հրամայեց տապակել երկու ոչխար: Նա հրաւիրեց իր ազգականներին, որոնք եկան հարեան վրաններից: Տղամարդիկ հաւաքուեցին մի առանձին մեծ վրանում, և կանայքն էլ մի ուրիշում:

Փլաւն ու միսը նախ տարուեց մարդկանց վրանը. և երբ նրանք կերան կշտացան, մնացորդը տարուեց կանանց վրանը: Սրանք էլ երբ կշտացան, մնացորդը տարուեց հովիւների մօտ, և երբ նրանք էլ կերան կշտացան, ոսկորներն ու ամաններին կպած մասը տրուեց մեզ և շներին:

Սաստիկ քաղցած լինելով ես անհամբեր սպասում էի աման-

ները լզելու, բայց յանկարծ կանանց վրանի մօտից մի կին գաղտնի կերպով նշան արեց ինձ մօտենալ իրան։ Միտտս սաստիկ բարախելով, ես զգուշութեամբ մօտեցայ նրան։ Նա իսկոյն տուեց ինձ մի պնակ փլաւ մի կտոր դմակ վրան դրուած և ասաց.

— Այս փլաւը Բանուն է ուղարկել և ասում է, մի տխրիլ, մի մտածիլ քո վիճակի վրայ։

Այս ասելով նա իսկոյն հեռացաւ, առանց սպասելու որ ես յայտնէի իմ խորին շնորհակալութիւնը թէ փլաւի և թէ պատգամի համար։

Այդ օրը տղամարդիկ անցկացրին ծխելով, խմելով, ուտելով և միմիանց պատմելով իրանց արկածներ ժասին, իսկ կանայք՝ երգելով, թմբուկ զարնելով, զրոյց անելով և այլն։

Մեր պետի աւագ կնոջ ուղարկած պատգամը շուտով սկսեց զբաղեցնել միտքս ու սիրտս, և ես այն եզրակցութեան եկայ, որ իմ դրութիւնս այնքան էլ յուսահատական չէր։ Ես աշխատեցի մխիթարել Օսման աղային, բայց իզո՛ւր, որովհետեւ նա անդադար ողբում էր իր թշուառութիւնը առանց մի բոլոր մոռացութեան տալու իր խոր դարդերը։

Ես աշխատեցի յիշեցնել նրան, որ ամեն մի ճշմարիտ մոռումսն ու պարտքն է իր ձախորդութեան ժամանակ իրան մխիթարել «Ալլահ բէրիմ» (Աստուած ողորմած է) բառերով, սակայն նա պատասխանեց.

— Ալլահ բէրիմ, Ալլահ բէրիմ բառերը շատ լաւ են քեզ համար, որ ոչինչ բան չես կորցրել, սակայն ինձ համար՝ որ արդէն կորսուած եմ, այդ խօսքերը ոչինչ միտք չունեն։

Ինչհէ, մենք շուտով պիտի բաժանուէինք միմիանցից։ Միւս օրը նա դարձեալ ուղարկուեց հեռու դաշտերը արածացնելու իրան յանձնուած յիսուն ուղտերին։ Թիւրքմէն պետը նրան սպառնաց որ եթէ ուղտերից մէկը կորչի, նա կտրել կը տայ նրա քիթն ու ականջները։

Իմ կարեկցութիւնն ու սէրը նրան ապացուցանելու դիտաւորութեամբ ես այդ օրը—խնջոյքի օրը, նրան ձրիապէս սափրեցի ամբողջ բանակի առաջ, միեւնոյն ժամանակ յուսալով որ իմ արհեստը ապարդիւն չի մնալ ինձ համար։

Շուտով ամեն մարդ սափրուելու կարիք զգաց։ Այդ օրը շատերին սափրեցի, և իմ համբաւը որպէս մի հմուտ սափրիչի, հասաւ Ասլան Սուլթանի ականջին։ Նա էլ անմիջապէս ինձ կանչեց իր մօտ և հրամայեց սափրել իրան։

Ես սկսեցի սափրել մի գլուխ, որի վրայ կային մի քանի սրի հարուածներ։ Երբ վերջացրի, նա արտայայտեց իր կա-

տարեալ բաւականութիւնը և երդուեց այլևս փրկանք չառնել ինձանից իմ կեանքի համար: Այդ բողոքից նա նշանակեց ինձ իր անձնական սփորիչ: Ընթերցողը կարող է այժմ երևակայել թէ այս հանգամանքը հրքան ուրախութիւն պատճառեց ինձ: Ես չողբեցի և համբուրեցի իմ այս նոր աղայի ծնկները, իբրև նշան խորին երախտագիտութեան:

ԳԼ. Դ.

Հաջի Բաբային յաջողում է ձեռք բերել Օսման աղայի
50 դոկատը:

Ես այժմ սկսեցի մտածել և մի հնարք գտնել յաջողացնելու իմ փախուստը: Վճռեցի ամենից առաջ ձեռք բերել Օսման աղայի գլխարկի միջի փողը. բայց ինչպէս յաջողացնել այդ, քանի որ գլխարկը պահուած էր կանանց վրանի մի անկիւնում:

Բանուն՝ մեր պետի աւագ կինը, սիրում էր ինձ, ես էլ նրան. սակայն մեզ հչ մի առիթ չէր ներկայանում մօտենալ միմիանց: Երբեմն մեզ յաջողում էր միայն հեռուից դէմքի փոխադարձ արտայայտութիւններով խօսել միմիանց հետ, կարգաւ միմիանց սրտերը:

Պարսկաստանում, սփորիչները կատարում են նաև վերաբուժի և ատամնաբուժի պաշտօն: Բանուն գիտէր այդ: Մի օր նա մարդ ուղարկեց ինձ մօտ հարցնելու թէ՛ արդեօք ես կարող կը լինէի արիւն առնել իրանից:

Ահա մի՞ լաւ առիթ՝ նպատակիս հասնելու: Ես առանց վարանելու պատասխանեցի.

— Ես լաւ հմուտ եմ արիւն առնելու գործի մէջ, միայն անշուշտ այն պայմանով, որ մի լաւ սրածայր գրչահատ տըրուի ինձ:

Ուղեցածս գործիքը շուտով ճարուեց, և թիւրքմէնների մէկը, որ աստղագէտ էր համարւում, յայտնեց թէ մոլորակների դրութիւնը ցոյց էր տալիս որ այս ինչ առաւօտ՝ ամենայարմար ժամանակը կը լինէր, Բանուից արիւն առնելու համար:

Հասաւ այդ ցանկալի առաւօտը, և ահա ես ինձ գտայ կանանց վրանում, որտեղ Բանուն նստած էր մի գորգի վրայ: Մի բողոքում ես նկատեցի որ նա մի անձնաւորութիւն չէր որ կարողանար փափուկ զգացումներ յարուցանել սրտիս մէջ, ո-

որովհետեւ նրա պէս մի հաստակազմ *) կնոջ ես երբեք չէի կարող սիրել: Բացի դրանից, ես սարսափով էի նայում նրան, որովհետեւ գիտէի որ ամենաթեթեւ նայուածքը կամ շարժումը իմ կողմից՝ կարող էր կասկածանքի մէջ ձգել Ասլան Սուլթանին և նա կտրել կը տար քիթս ու ականջներս:

Ես ցանկութիւն յայտնեցի շօշափել Բանուի բազկերակը: Նա իսկոյն ձեռքը մեկնեց և դրեց իմիս մէջ, և ես բաւական լուրջ քննութիւնից յետոյ ասացի.

— Դուք իսկապէս հիւանդ էք, և ձեր հիւանդութիւնը խիստ բարդ է: Շնտ լաւ էք մտածել որ ինձ կանչել էք ձեզանից արիւն առնելու. սակայն ձեր արիւնը չը պիտի թափուի գետնի վրայ, այլ պիտի պահուի մի ամանի մէջ, որպէսզի ես զգուշութեամբ քննեմ նրան:

Այս իմ առաջարկութիւնը մի նոր նեղութեան մէջ ձգեց ինձ, որովհետեւ թիւրքմէններն այնքան հարուստ չէին կարասիներով որ կարողանային մի ամանից ձեռք քաշել և դնել իմ տրամադրութեան տակ, որ արիւնով պղծէի: Այս ու այն կողմն ընկան, բայց մի աման չը գտան ինձ տալու: Ես հէնց ուզում էի մօտենալ վրանի անկիւնին և վերցնել Օսման աղայի գլխարկը ծառայեցնելու իբրեւ մի անօթ, երբ յանկարծ Բանուի միտն ընկաւ մի հին կաշւէ ջրաման, նա հրամայեց իր աղախիներին շուտով գտնել և բերել այն:

Կաշւէ ամանը շուտով բերուեց և տրուեց ինձ: Ես բռնեցի նրան լոյսի առաջ և ասացի.

— Այս չի լինի, այս չի լինի, որովհետեւ սրա կարերը կտրատուած են:

Այս ասելով՝ ես ձեռքիս գրչահատովը անտեսանելի կերպով կտրատեցի մի քանի կարեր և կրկնեցի.

— Ո՛չ, այս չի լինի, արիւնը կը թափուի սրա միջից:

— Ո՞րտեղ է այն ծերունի էմիրի (Օսման աղայի) գլխարկը, հարցրեց Բանուն իր աղախիներէից:

— Այն գլխարկն իմն է, ասաց մեր պետի երկրորդ կինը. նա ուզում եմ նրանով փափկացնել ձիուս թամբը:

— Քիչն է, հարցրեց նրա երրորդ կինը կատաղած: Միթէ ես այս հարէմում ոչինչ եմ: Ո՛չ, այդ գլխարկն ինձ պիտի տրուի:

*) Ցածիկները ճաշակի տեսակէտից տարբերում եմ պարսիկներից նրանով, որ առաջիկները սիրում են հաստիկ, չաղիկ կին, իսկ վերջիները՝ նրբակազմ, որպիսին սիրում է Եւրոպայում:

—Ո՛հ. քեզ չպիտի տրուի, ասաց մի ուրիշը:

Այս վիճաբանութիւնը սուր կերպարանք ստացաւ, վրանի կանայք մեծ աղմուկ բարձրացրին: Ես վախեցայ որ աղմուկը շուտով Ասլան Սուլթանի ականջին հասնի և նա վէճին վերջ տալու համար անտարակոյս մէջտեղից կը վերցնէր կուսճաղիկը: Բարեբախտաբար աստղագէտը միջամտեց՝ սասելով երկրորդ կնոջը:

—Եթէ ձեր վէճը մի վատ հետեանք ունենայ, Բանուի արիւնը ձեր վզին կը մնայ. ուստի թող խաղաղութիւն լինի ձեր մէջ:

Վիճաբանութիւնը դադարեց, և ես պատրաստուեցի սկսել իմ գործողութիւնը, սակայն երբ Բանուն տեսաւ ձեռքիս սուր գրչահատը, վախեցաւ և թոյլ չտուեց ինձ ծակել իր բաղուկը:

Գլխարկը ձեռիցս չտալու համար ես դէմքս մռայլեցրէի և նրա զարկերակը կրկին շօշափելով՝ ասացի.

—Անօգուտ է ձեր կողմից մերժել ինձ և թոյլ չը տալ ձեր վրայ կատարել այն, ինչ որ ճակատագիրը պահանջում է: Ամեն մարդ գիտէ, որ աշխարհիս սկզբից մինչև այսօր ոչ ոք չէ կարողացել իրաց դարձնել որևէ դիպուած կամ դիմագրել ճակատագրին:

Բոլորն էլ հաւատացին այս խօսքերիս, և Բանուն թոյլ տուեց ինձ սկսել գործը: Նա մերկացրեց իր բաղուկը և մեծ քաջութեամբ դիմացաւ գրչահատի հարուածին:

Արիւնը թափուեց գլխարկի մէջ, և երբ ես վերջացրի գործս, Բանունն ասացի.

—Հրամայեցէք, որ այս գլխարկը մի հեռու տեղ տանեն և ոչ ոք, բացի ինձանից, չմօտենայ նրան. որովհետեւ ինչ չար կամ բարի հետեանք էլ ունենալու լինի ձեր արիւն առնելը, կախումն ունի նրանից, թէ ինչ կը պատահի այն արիւնին, որ հոսել էր ձեր մարմնից:

Բանուն իսկոյն հրամայեց գլխարկը բանակից շատ հեռու մի տեղ դնել: Ես անհամբեր սպասեցի մինչև գիշեր, և երբ բոլորն էլ քնել էին, ես գնացի վերցրել գլխարկը, կարերը քանդեցի և... և վերցրի 50 դուկատը: Յետոյ գլխարկին էլ, փողոն էլ առանձին տեղերում թաղեցի հողի տակ և դնացի քնելու:

Միւս առաւօտը ես ներկայացայ Բանունին և յայտնեցի նրան, որ իբր թէ իր արիւնը գայլերից կամ որևէ մի չար պատահարից ազատ պահելու համար ես խոհեմութիւն էի համարել իմ ձեռքով գլխարկը թագցնել հողի տակ: Բանուն շատ զոհ եղաւ որ ես այդպէս էի արել, և իբրև վարձատրութիւն

իմ արած ծառայութեան համար, նա այդ օրը ինձ համար ուղարկեց իր ձեռքով տապաւակած մի գառ:

Օսման աղայի 50 դուկատը, որ այժմ իմ սեփականութիւնն էր, աչքիս առաջ բերեց նրա ողբալի դրութիւնը: Ես մտածեցի փողի և տապաւակած գառի կէսը նրան տալ, սակայն երկրորդ մտածողութեամբ ես վճռեցի երբէք էլ փողի անուն չյիշել նրան:

«Եթէ ես չը լինէի, եթէ իմ խելքը չը լինէր, մտածեցի ես, այս փողը իսպառ կորսուած պիտի մնար: Ուրեմն ձվ է այն մարդը որ ինձանից աւելի իրաւունք ունի տէր դառնալու նրան: Օսման աղայի ճակատագիրն է՝ զրկուել այդ փողից, իսկ իմ բախտն է՝ տիրանալ նրան»:

Վերջապէս, փողի խնդիրը մի կողմ դրի և վճռեցի դառան կէսը նրան ուղարկել: Շուտով ես վարձեցի մի հովիւ տղայ, որին յանձնեցի միսը և պատուիրեցի որ ճանապարհին չուտէ: Նա ճանապարհ ընկաւ, և հազիւ թէ մի երկու հարիւր քայլ հեռացել էր բանակից, ես նկատեցի որ նրա ձեռքը շուտ շուտ բարձրանում էր դէպի իր բերանը: Ես եզրակացրի որ դեռ ճանապարհի կէսը չհասած՝ նա արդէն ոսկորներն էլ կրծած կը լինի: Եւ անօգուտ կը լինէր իմ կողմից վազել ու բռնել նրան որովհետեւ ես չէի կարող հասնել նրա ետևից. բացի դրանից, ես իրաւունք չունէի բանակից հեռանալ: Ուստի ես ինձ բաւարարացրի մի քար գցելով նրա ետևից և մի քանի յիշոցներ տալով նրան. թէպէտ քարն էլ, յիշոցներս էլ ոչ մի նշանակութիւն չ'ունեցան նրա համար:

ԳԼ. Ե.

Հացի Բաբան ինքն իրան պաշտպանելու համար աւազակ է դառնում եւ Թիւրքմէններին առաջնորդում է ասպատակելու իր հայրենի քաղաքը:

Արդէն ամբողջ մի տարի էր անցել այն օրից, երբ ես թիւրքմէնների ձեռքն էի ընկել: Այդ մի տարուայ մէջ ես իմ վաքըով ու բարքով շատ սիրելի էի դարձել Ասլան Սուլթանին: Նա խորհրդակցում էր ինձ հետ իր բոլոր գործերի մասին և որովհետեւ նա համոզուել էր որ ես միանգամայն կախուած էի իրանից, նա վճռեց թոյլ տալ ինձ մասնակցել Պարսկաստանում անելիք իր աւազակութեան դործին:

Մինչև հիմա, ինձ թոյլ չէին տուել հեռանալ բանակից. հետևապէս, ես բոլորովին անձանօթ էի մնացել այն ճանապարհ-

ներին, որ մեզ բաժանում էին Պարսկաստանից: Ես գիտէի որ իմ կողմից մեծ յիմարուծիւն կը լինէր փախչել, ինչպէս շատերն էին արել և աւելի դժբախտացրել իրանց. ուստի փախչելու միտքը ես արդէն վաղուց հանել էի գլխիցս:

Թիւրքմէնները սովորութիւն ունին արշաւանքներ անել գարունքին, որովհետև տարուայ այդ եղանակին նրանք օգտուում են արօտներից և դաշտերից, որտեղից անցնելիս նրանք արածացնում են իրանց տաւարները: Բացի դրանից, այդ եղանակին ճանապարհներին միշտ կարաւանների կը հանդիպեն:

Գարունը մօտենում էր: Ասլանը ժողովեց իր ցեղի գլխաւորներին — հարիւրապետներին, տասնապետներին, և բոլոր նրանց որոնք վարժ էին թալանի գործի մէջ: Նա պատուիրեց նրանց, պատրաստուել շուտով ասպատակելու Պարսկաստանի հէնց սիրտը: Նրա նպատակն էր գիշերով մտնել Սպահան և կողոպտել այն արքունական քարվանսարան, որտեղ ապրում էին ամենահարուստ վաճառականները:

— Սպահան հասնելիս դու պիտի առաջնորդես մեզ, ասաց ինձ Ասլանը, մեզանից ոչ մէկը ծանօթ չէ այնտեղի բազարներին և փողոցներին:

— Դուք զարմանալի առաջարկութիւն էք անում, ասացին մի քանի թիւրքմէններ: Մենք ի՞նչպէս հաւատ ընծայենք մի մարդու, որ սպահանցի է. նա...

— Նա ի՞նչպէս կ'առաջնորդի մեզ, մէջ ընկան ուրիշները, չէ որ մենք գնում ենք թալանելու իր ծննդավայրը: Մենք վստահ ենք որ Սպահան հասնելուն պէս նա կը փախչի:

Վերջապէս շատ վիճաբանութիւնից յետոյ համաձայնութիւն կայացաւ, որ ես առաջնորդեմ նրանց, սակայն զգուշացրին ինձ, որ ինձ վրայ փախչելու ամենաթեթեւ նշոյլը տեսնելու պէս հէնց տեղն ու տեղը կը սպանեն ինձ:

Մեր արշաւանքն սկսելու ամենաբախտաւոր ժամը, ըստ մեր աստղագէտի գուշակութեան, գիշերը պիտի լինէր: Մենք ճանապարհ ընկանք: Մեր խումբը բաղկացած էր մեր պետից, ինձանից և քառասուն թիւրքմէններից: Անցանք շատ կիրճերով, խորտ ու բորտ ճանապարհներով, սարերի, բլուրների վրայով և շատ վտանգաւոր տեղերով: Իր տեղագրական գիտութեամբ՝ Ասլան Սուլթանը զարմացրեց մեզ: Բացի այդ գիտութիւնից, նա մեծ խելք ու մեծ փորձառութիւն էր ցոյց տալիս մի ուրիշ բանի մէջ: Ծանապարհներով անցած կենդանիների ոտատեղերին նայելով՝ նա իսկոյն ասում էր թէ ի՞նչ ճանապարհորդներ են անցել, որտեղից են եկել և որտեղ գնացել, թշնամիներ են

եղել թէ ոչ, թէ նրանք մօտաւորապէս քանի՞ հոգի են եղել
ևայլն:

Վերջապէս, 120 ֆարսաղ ճանապարհորդելուց յետոյ մենք
հասանք Սպահան: Մեր կրած բոլոր նեղութիւնների պտուղը
վայելելու և իմ քաջութիւնը փորձելու ժամանակն այժմ հասել
էր: Երբ ես լսեցի թէ իմ ընկերները ինչ ծրագիր էին պատ-
րաստուած յարձակուելու իմ հայրենի քաղաքի վրայ, սարսա-
փեցի, և սիրտս սաստիկ դառնացաւ:

Նրանց ծրագրի համաձայն մենք պիտի մտնէինք քաղա-
քը այն փողոցներով, որտեղ գիշերապահներ չլինէին, և ճիշտ
կէս գիշերին յարձակուէինք արքունական քարվանսրայի վրայ:
Այս ծրագիրը այնքան վատ ու անգործադրելի թւաց ինձ, որ
ես ստիպուեցի ասել.

— Այս ծրագրով մենք չպիտի ընթանանք. սա...

— Հաջի, լռի՛ր, ընդհատեց ինձ Ասլան Սուլթանը, մեր այս
գործը երեխայական խաղ չէ: Երդուած եմ Մարգարէի մորու-
քով, որ եթէ դու այդպէս խօսես, ես կը ստիպուեմ «այրել հօրդ»:
Մենք մինչև այսօր միշտ յաջողուել ենք մեր գործերի մէջ, և
ինչո՞ւ չպիտի յաջողուենք և՛ այս անգամ:

Ես լռեցի և հնազանդութեամբ առաջնորդեցի նրանց աւե-
րակներ ինչով և անբնական փողոցներով, որտեղ գիշերուածն այդ
ժամին ո՛չ մի արարած չէր երևում: Մենք կանգ առանք մի կիսա-
քանդուած կամարի տակ, որպիսիներին մարդ յաճախ հանդիպում
է Սպահանի անբնական մասերում: Իջնելով մեր ձիերից՝ մենք
յանձնեցինք նրանց մեզանից երկուսի հսկողութեանը և մեծ
զգուշութեամբ քայլեցինք բազարներով ու փողոցներով, մինչև
հասանք արքունական քարվանսրայի դուռը, որ փակ էր: Ես
վերցրի մի մեծ քարի կտոր և զարկելով դուռը՝ գոչեցի.

— Է՛յ, Ա՛լի Մոհամէ՛դ, դուռը բաց, կարաւանը հասել է:

— Ի՞նչ կարաւան, հարցրեց քարվանսրապահը ներսից:

— Բաղդադի կարաւանը, պատասխանեցի ես:

— Բաղդադի կարաւանը. ի՞նչ ես ասում, ինչո՞ւ ես ծաղրում
իմ, Բաղդադի՞ կարաւանը երեկ հասաւ այստեղ:

Տեսնելով որ որոգայթի մէջ եմ ընկնելու, ես ստիպուեցի
անունս յայտնել, ասելով.

— Այո՛, Բաղդադի կարաւանը, ինչո՞ւ ես զարմանում, ես
է՛լ Հաջի Բաբան եմ, Քէրէլէի Հասան սափրիչի որդին եմ, որ
անցեալ տարի բաղդադցի վաճառական Օսման աղայի հետ
այստեղից գնացի:

— Ի՞նչ, դու մի՞ն Հաջի Բաբան ես, որ ինձ սափրում էր:

Օ՛քո գալը բարի, տեղդ երկար ժամանակ դատարկ էր մնացել այստեղ. բարի ես եկել, բարի ես եկել:

Դուռն իր ծխնինքերի վրայ ճոճուալով բացուեց, և ահա մի կարճահասակ ծերունի իր լայն վարտիքներով կանգնեց մուտքի մէջ տեղում: Նրա ձեռքի ճրագի աղօտ լուսով մենք իսկոյն տեսանք, որ քարվանսւրան լի էր վաճառականներով:

Էլ ժամանակ չտուինք: Մեզանից մէկն անմիջապէս յարձակուեց նրա վրայ, իսկ միւսներս ներս վազելով՝ սկսեցինք մեր գործը: Թալանի գործի մէջ իմ ընկերները այնքան հըմուտ ու ճարպիկ էին, որ նրանք իսկոյն իմացան թէ ինչ տեղեր պիտի խուզարկել՝ ոսկի, արծաթ գտնելու համար: Մի քանի բողբոջում նրանք սեփականացրին քարվանսւրայի մէջ գլուխոտ բոլոր ոսկին ու արծաթը, Բայց նրանք դրանով չէին բաւականանում. նրանք նպատակ ունէին գերելու մի քանի հարուստ վաճառականներ, որպէսզի նրանց համար էլ ապագայում փրկանք ստանալով՝ կատարեալ դարձնէին իրանց՝ կողոպուտը: Շուտով նրանց յաջողուեց ձերբակալել երեք հոգի, որոնց ձեռքերն ու ոտները կապելով՝ դրին իրանց ձիերի վրայ և քըշեցին դէպի նախապէս նշանակած ձորը:

Քարվանսւրայի ամեն մի անկիւնի հետ ես անջնայն լաւ ծանօթ էի, որ դիտէի թէ որ սենեակում կանխիկ դրամ կար: Ես վազեցի մի սենեակ, որտեղ մի արկղ գտնելով, վերցրի ու փախայ: Նրա մէջ կար մի ծանր քսակ, որ ես շտապով դրի ձոցս. բայց մթութեան պատճառով ես չը կարողացայ ստուգել թէ ինչ դրամ էր—ոսկի, թէ արծաթ:

Հազիւ մենք վերջացրել էինք մեր գործը, որ մեծ իրարանցում ընկաւ քաղաքի մէջ: Քարվանսւրայի ընակիչները—վաճառականներ, ծառաներ, ուղտապաններ, ջորեպաններ և աւելածուններ—բոլորն էլ շփոթուելով վազեցին կտուրը: Մերձակայ բնակիչները խռնուեցին քարվանսւրայի շուրջը. բայց ոչ չգիտէր ինչ անել: Նրանք միայն աղաղակում էին՝ զարկեցէք, բռնեցէք, սպանեցէք. բայց ոչ ոք չէր վստահանում գործադրել այդ խօսքերը:

Մի քանի գնդակներ աննպատակ արձակուեցին օդի մէջ: Խաւարն ու ընդհանուր շփոթութիւնը մեզ նպաստաւոր լինելով՝ մենք փախանք առանց մնասութեւ: Աղմուկի ու խռովութեան ժամանակ ես մի բոլբոջ մտածեցի թագնուել մի անկիւնում, բայց յետոյ մտածեցի որ եթէ մարդիկ տեսնեն ինձ, առանց ինձանից բացատրութիւն լսելու՝ հէնց տեղն ու տեղը կը սպանեն ինձ:

Դեռ այսպէս մտածում էի, երբ յանկարծ մէկն իր ձեռք

ուսիս վրայ դրեց: Ետ նայելով տեսայ Ասլան Սուլթանին, որ սպառնաց իսկոյն սպանել ինձ, եթէ ես դաւաճանէի իմ խոստմանը:

Իմ հաւատարմութիւնն ու քաջութիւնը նրան ցոյց տալու համար ես իսկոյն յարձակուեցի մի պարսկի վրայ, որ հէնց այդ ըրպէին վազում էր մեր առջևից, և գետին գլորելով նրան՝ ասացի.

— Եթէ դու առանց ձայն հանելու անձնատուր չես լինի ինձ և չես դալ իմ հոռից, ես կը սատկացնեմ քեզ:

Խեղճ մարդը սկսեց իմ գլխով ինձ հայցել, աղաղակելով.

— Ի սէր Իմամ Հոսէյնի, ի սէր հօրդ, ի սէր Օմարի մօրուքի, աղաչում եմ, պաղատում եմ, ազատ թող ինձ:

Տարաբախտ մարդի ձայնից ես իսկոյն ճանաչեցի նրան նա հայրս էր:

Ես բաց թողի նրա մօրուքը որ պինդ ըռնել էի: Մտածեցի չոգել նրա առջև, համբուրել նրա ձեռքը, ներողութիւն խնդրել. սակայն այդ անելով՝ կեանքս վտանգի կ'ենթարկէի: Քիչ մտածելուց յետոյ ես սկսեցի այնպէս ձեռքս, որպէս թէ կուռում էի նրա հետ, և որպէսզի Ասլան Սուլթանին ցոյց տայի որ ես իբր թէ իրօք հարուածում էի նրան, ես սկսեցի ուժգին ըռուցքներ հասցնել մի համետի կողքին, որի վրայ ընկած էր հայրս: «Ա՛խ, եթէ Հաջի Բարան այստեղ լինէր, միմիջում էր հայրս, նա չէր թոյլ տայ որ ինձ այսպէս անէին»: Այս խօսքերը այնպէս ազդեցին ինձ, որ ես իսկոյն բաց թողի նրան և տաճկերէն լեզուով ասացի ինձ մօտ կանգնած մի քանի թիւրքմէններին, թէ՛ այս մարդը ըռորովին անպէտք է մեզ համար. սրանից բան չի դուրս գալ. սա մի խեղճ սափրիչ է:

Այս ասելով և առանց մի ըրպէ սպասելու՝ հեծայ ձիս և քշեցի քարվանսարայից դուրս, դէպի մեր ժամադրավայրը — այն ձորը, որտեղ տարուեցին երեք վաճառականները:

ԳԼ. Գ.

Թիւրքմէնների, երեք զերինների և քարվանսարայից տարած աւարի մասին:

Երբ մենք հասանք մեր ժամադրավայրը, իջանք մեր ձիերից և քիչ մնացինք այնտեղ հանգստանալու: Մեր ընկերներից մէկը ճանապարհին գողացել էր մի գառ, որին մենք այստեղ խորովեցինք և քաղցած գայլերի պէս՝ մի ըրպէում կ'անեցինք: Գլտանալուց յետոյ մենք նստանք ստուգելու մեր բերած գերիների և աւարի ինչ արժէք ունենալը: Գերիներից մէկը մի

յիսուն տարեկան բարձրահասակ, նիհար մարդ էր, սուր աչքերով, փոս ընկած այտերով և ցանցառ մօրուքով: Նրա շորերը մետաքսից և շալից էին: Միւսը՝ մի միջահասակ, կարմիր-երես մարդ էր որ իր հագուստով նմանում էր մի պետական պաշտօնեայի: Երրորդը՝ մի պարարտ մարդ էր, կոպիտ դէմքով և կորովի մարմնով:

Մենք մեզ մօտ կանչեցինք երեքին էլ, ցանկանալով հարց ու փորձ անել նրանց՝ իրանց ո՞վ լինելու մասին: Ամենից առաջ բարձրահասակ, նիհար մարդը առաջ կանչուեց: Որովհետեւ մեր խմբի մէջ միակ պարսկագէտն ես էի, ինձ առաջարկուեց թարգմանի պաշտօն կատարել:

—Ո՞վ ես դու, հարցրեց Ասլան Սուլթանը:

—Ես... ես, ասաց նա, ես... աղաչում եմ, որ ոչ ոք չեմ միայն մի խեղճ մարդ եմ:

—Գործդ ի՞նչ է:

—Ես բանաստեղծ եմ. դրանից աւելի ի՞նչ կարող եմ լինել:

—Բանաստեղծ, հարցրեց մեզանից մէկը, բանաստեղծն ի՞նչ բանի համար է պէտք:

—Ո՛չինչ բանի համար, բարկութեամբ պատասխանեց Ասլան Սուլթանը. տասը թուման *) էլ, ինչպէս երևում է, դուրս չէ գալու սրանից: Բանաստեղծները միշտ աղքատ են և ապրում են ուրիշների ծախքով: Ո՞վ արդեօք դուրս պիտի դայ սրա համար փրկանք տալու: Բայց եթէ դու աղքատ ես, դարձաւ նա բանաստեղծին, ապա ճրտեղից քեզ այդ լաւ շորերը:

—Սրանք մի ձեռք պատույ զգեստի մի մասն է, որ վերջերս շնորհեց ինձ Շիրազի իշխանը իբրև վարձատրութիւն մի գեղեցիկ ոտանաւորի համար, որ ես գրել էի:

Այս խօսքերի վրայ մենք հանեցինք նրա շորերը և հեռացրինք նրան, բայց, իհարկէ, չ'ազատուեց գերութիւնից:

Յետոյ եկաւ միւսը:

—Ո՞վ ես դու, հարցրեց մեր պետը, գործդ ի՞նչ է:

—Ես մի խեղճ դատաւոր եմ. ոչինչ չունեմ, աղքատ եմ:

—Ո՞րքա դատաւոր ես, աղքատ ես, ապա ճրտեղից այն գեղեցիկ անկողինը: Յիշում ես թէ դու ճրտեղ էիր քնած: Ա՛յ դու «շահ-հայր», եթէ սուտ ասես, մենք քեզ կը սատկացնենք: Ոոստովանի՛ր որ դու հարուստ ես. դատաւորները բոլորն էլ հարուստ են:

*) Մի թումանը այժմ հաւասար է մօտաւորապէս մէկ ու կէս ռուբլու:

— Ես Գալադոնի դատաւորն եմ. քաղաքապետը հրամայեց ինձ Սպահան գալ բանակցութիւն անելու մի գիւղի մասին:

— Ուրեմն դու փող ունես. որտեղ է փողդ, ասա իսկոյն:

— Ոչ, ես փող չունեմ, մեր գիւղից ճչինչ բան դուրս չեկաւ այս տարի: Գիւղացիներն ասում են որ այս տարի երաշտով թիւնից և մորեխից իրանց դաշտերը փչացան:

— Ուրեմն այդ մարդը ճչինչ արժէք չունի, ասաց մեզանից մէկը:

— Ինչպէս չունի, բղաւեց Ասլան Սուլթանը: Եթէ սա մի լաւ դատաւոր է եղել, իր գիւղացիներն անպատճառ կ'աշխատեն աղատել սրան: Մինք առայժմ կը պահենք իրան: Գուցէ սա մի վաճառականից աւելի եւ արժէք ունենայ: Հիմա տեսնենք թէ ինչ մարդ է այս երրորդը:

Յետոյ երրորդ գերին առաջ բերուեց, և Ասլան Սուլթանը հարցրեց նրանից.

— Ի՞նչ գործի տէր ես դու:

— Ես մի ֆէրրաշ *) եմ, ասաց նա:

— Դու ֆերրաշ ես, հարցրին բոլորը:

— Ֆէրրաշ, ո՛ր այդ մարդը սուտ է ասում, ասաց մեզանից մէկը: Եթէ դա մի ֆէրրաշ է, ապա ի՞նչպէս էր քնել այն փառաւոր անկողնում:

— Այդ անկողինն իմը չէր, դա իմ աղայինն էր:

— Սո՛ւտ է ասում, սո՛ւտ է ասում, աղաղակեցին բոլորը: Դա մի վաճառական է: Խոռոտովանուիր որ դու վաճառական ես, եթէ ոչ, այս բոլէիս գլուխդ կը կտրենք:

Խեղճ մարդը ամեն ջանք գործ դրեց համոզելու մեզ, որ ինքը մի ֆէրրաշ է. սակայն իզո՞ւր: Ո՛չ որ չհաւատաց նրան: Աջ ու ձախ սկսեցին այնքան հարուածել նրան, մինչև նա ստիպուեց ակամայից պոռալ:

— Ես վաճառական եմ, վալլահ, ես վաճառական եմ:

Մարդագողութեան գործի մէջ մեր խումբը, ինչպէս երեւաց, անյաշտութեան էր հանդիպել. հետեւապէս, բոլորն էլ վատ տրամադրութիւն ունէին, բոլորն էլ դայրացած էին: Ոմանք մտածեցին բանաստեղծին ու ֆէրրաշին սպանել, իսկ դատաւորին պահել. ուրիշները ցանկանում էին ֆէրրաշին պահել որպէս ստրուկ և դատաւորին էլ այնպէս գերի պահել, մինչև որ մէկը դուս գար նրա համար փրկանք տալու. սակայն բոլորն էլ համաձայն էին բանաստեղծին սպանելու:

Գթալով խեղճ բանաստեղծին՝ ես ասացի.

*) Ֆէրրաշ՝ նշանակում է զորդ սփռող:

— Ի՞նչ յիմարութիւն էք ուզում անել. դուք ցանկանում էք սպանել մի բանաստեղծ: Ես ձեզ հաւատացնում եմ որ մի բանաստեղծ սպանելն աւելի մեծ յանցանք է, քան այն ոսկէ ձու ածող սագին, որի պատմութիւնը դուք բոլորդ էլ գիտէք: Միթէ դուք չգիտէք որ բանաստեղծները երբեմն շատ հարուստ են լինում, և եթէ ուզեն միշտ էլ կարող են հարուստ լինել: Նրանք իրանց հարստութիւնը տանում են իրանց գլուխների մէջ: Միթէ դուք երբէք չէք լսած այն թագաւորի մասին, որը մի երեւելի բանաստեղծի մի-մի ոսկի էր պարգևում իւրաքանչիւր մի տուն ոտանաւորի համար, որ նա շարադրում էր: Միթէ միեւնոյն բանը մեր ներկայ Շահի համար չէ խօսւում, և ի՞նչ գիտէ, գուցէ հէնց այս մարդը Շահի բանաստեղծն է:

— Եթէ այդպէս է, ասաց մեր ընկերներից մէկը, դէ ասա նրան այս բոլորիս մի ոտանաւոր պատրաստէ մեզ համար, և եթէ նրա ոտանաւորի իւրաքանչիւր տունը մի-մի մսխալ *) ոսկի չբերէ մեզ համար, մենք կը սատկացնենք նրան:

— Դէ, շուտ արա, ոտանաւոր շինիր, հրամայեցին բոլորը միարեւրան, կարծելով թէ մի լաւ միջոց էին գտել ոսկի շինելու: Եթէ դու ուշացնես կամ չես անիլ, մենք քո լեզուն կը կտրենք:

Ի վերջոյ վճռուեց որ երեք գերիներն էլ պահուեն, մինչև մենք բաժանէինք աւարը, և յետոյ վերադառնայինք Կիպշակի դաշտավայրը:

Ասլան Սուլթանը հրամայեց մեզ մէջ տեղ դնել մեր դողացած բաները: Մի քանիսը ոսկով ու արծաթով լի քսակներ հանեցին. ուրիշները՝ չիբուխների ոսկէ գլուխներ, արծաթէ ստոմաններ, մետաքսէ թիկնոցներ, շալեր և շատ ուրիշ թանկագին իրեր: Երբ հերթն ինձ հասաւ, ես մէջ տեղ դրի թումաններ լի ամենածանր քսակը, որ մեծ գովասանութեան արժանացրեց ինձ:

— Ապրիս, ապրիս, Հանջի, ասացին բոլորը: Հանջին կատարեալ թիւրքմէն է դառել: Ծղմարիտ որ Հանջին բոլորիցս աւելի քաջ է եղել:

Ասլան Սուլթանն ամենից շատ գովեց ու խրախուսեց ինձ՝ ասելով.

— Հանջի, գաւակս, երգում եմ հօրս գլխով և իմ հոգովս, որ շատ քաջ ես եղել դու: Խոստանում եմ իմ գերուհիներէջ մէկին քեզ կնութեան տալ: Այսուհետեւ դու պիտի ապրես մեզ

*) Մի մսխալ 24 ցորենաչափ է:

հետ և կ'ունենաս մի առանձին վրան: Գեղ կը տամ նաև 20 հչխար: Հարսանիքդ շատ փառաւոր պիտի լինի:

Այս խօսքերը շատ խոր տպաւորութիւն թողին մտքիս վրայ և միայն աւելի սաստկացրին իմ փախչելու տենչանքը: Վերջապէս աւարը բաժանուեց, սակայն անիրաւները հչ մի դինար չտուին ինձ: Զարմանալի չէ՞ այս: Ես աղաչեցի, պաղատեցի որ մի բան ինձ տան, սակայն իզո՞ւր: Շատ թախանձանքից յետոյ նրանք բարկացան ինձ վրայ և սպառնացին:

— Եթէ դու մի բառ էլ այդ բանի մասին խօսես, մենք կը սպանենք քեզ:

Ինձ մնաց գոհ մնալ իմ առաջուան ունեցած 50 դուկատով, այն ինչ իմ ընկերները հարստացան: Այնուամենայնիւ նրանք սկսեցին կռել՝ մէկը միւսից աւելի բաժին ստանալու համար: Նրանց կռիւը սաստկացաւ և պիտի վերջանար արիւնհեղութեամբ, եթէ կռողներէից մէկը չստէր:

— Ինչո՞ւ ենք մենք զուր տեղը կռոււմ: Մենք այստեղ մի դատաւոր ունենք. թող նա դայ և վերջ տայ մեր վիճաբանութեանը:

Գերի դատաւորը անմիջապէս մէջ տեղ բերուեց: Նրան հրամայեցին արդարադատութիւն անել այն իրերի բաժանման վերաբերմամբ, որոնց մի մասն էլ հէնց իրանն էր: Նա դատաւորութիւն արեց, բայց նրան չտուին աւարի հարիւրերորդը, ինչպէս սովորութիւն է տալ դատաւորներին:

ԳԼ. Է.

Հաջի Բարայի բարեսրտութիւնը:— Ասքէր բանաստեղծի պատմութիւնը:

Աւարը բաժանելուց յետոյ մենք ճանապարհուեցինք դէպի մեր բանակը:

Բանաստեղծի ընդհանուր տեսքը հէնց առաջին ըոպէից գուժ էր շարժել իմ սրտում: Ինձ յաջողուեց ճանապարհին նրա վրայ հսկողի պաշտօն ստանձնել: Այդ պաշտօնը մեծ ուրախութիւն պատճառեց երկուսիս էլ, որովհետև մենք կարող կը լինէինք շատ բաներ խօսել միմիանց հետ առանց վախենալու, որ որեւէ մէկը կը հասկանայ թէ մենք ինչ նիւթերի վրայ էինք խօսում:

Ես պատմեցի նրան իմ հով և ինչ լինելը. յայտնեցի իմ փախչելու դիտաւորութիւնը, և խօսք տուի նրան իմ կարողութեան չափով օգտակար լինել նրան: Նա էլ, առանց որեւէ բան

թագցնելու, պատմեց ինձ իր և իր գործերի մասին: Բանից դուրս եկաւ, որ նա Շահի բանաստեղծն էր, և կրում էր Մալէք էլ շահէրա *) տիտղոսը:

Որպէսզի մեր ճանապարհորդութիւնը շատ ձանձրալի չլինէր, ես խնդրեցի նրանից պատմել ինձ իր պատմութիւնը, ինչպէս ես արդէն պատմել էի իմը:

Նա սկսեց այսպէս.

«Եւս ծնուել իմ Բիրմանում, և անունս Ասքէր է: Երկար ժամանակ հայրս այդ քաղաքի գլուխն էր: Նա ապրում էր Աղա Մոհամէդ Շահի ժամանակ: Շատ դաւադրութիւններ եղան նրան պաշտօնանկ անելու, սակայն նա այնքան պատիւ ու յարգանք էր վայելում թագաւորի մօտ և այնքան ազդեցիկ էր, որ իր թշնամիներն երբէք չկարողացան յաղթել նրան:

«Նա վերջապէս խաղաղութեամբ մեռաւ իր անկողնու մէջ, և ես ժառանգեցի 10,000 թուման, որ նա թողեց իր մահից յետ:

«Իմ պատանութեան օրերում ես անուանի էի իմ ժրջանութեամբ, որ ցոյց էի տալիս ուսմանս մէջ: Դեռ տասնեկ տարեկան չդառա՞ծ ես արդէն յայտնի էի իմ գեղեցիկ ձեռագրով: Հաֆէզն ամբողջապէս անգիր էի, և այնքան հեշտութեամբ ոտանաւորներ էի գրում, որ մարդիկ զարմանում էին:

«Եւս մի ոտանաւոր գրեցի Լէյլա և Մաջնունի **) վրայ: Ամեն մի հանդիսի մէջ, որտեղ ես հրաւիրւում էի, ես միշտ երգում կամ արտասանում էի սիրուն կտորներ իմ յօրինած ոտանաւորներից:

«Այդ ժամանակներում Շահը պատերազմում էր Սադեղ Պանի հետ, որ իրան թագաւոր էր հրատարակում: Այս պատերազմում Շահը անձամբ հրամանատարութիւն էր անում: Սադեղ Պանը յաղթուեց, և ես անմիջապէս մի ոտանաւոր գրեցի, որի մէջ շատ գովասանեցի Շահին: Պատերազմը նկարագրելիս՝ ես պատկերացնում էի, իբր թէ Ռոսթամը կանգնած է ամպի մէջ և տեսնելով Շահին՝ քաջաբար կռուելիս՝ բացազանչում է. «Բախտաւոր եմ որ ես այստեղ վերևումս եմ, եթէ վարումը լինէի՝ չէի կարող ազատուել Շահի հարուածներից»: Իմ այս նկարագրութեան մասին Շահին պատմեցին, և նա հաճեցաւ շնորհել ինձ ամենաբարձր պատիւը, որ մի բանաստեղծ կարող է շահել. այսինքն՝ բոլոր պետական մարդկանց ներկայութեամբ

*) Նշանակում է՝ բանաստեղծների իշխան:

**) Այս երկու անձանց սիրոյ մասին զանազան արեւելի գրողներ արդէն շատ բան են ասել: Մաջնունը նկագրւում է իբրեւ տիպար կամ օրինակ մի սիրահարի, իսկ Լէյլան՝ իբրեւ ամենազգեցելին ու ամենակատարեալն իր սեռի մէջ:

բերանս ոսկով լցնել տուեց և նշանակեց ինձ արքունի բանաստեղծ։ Սրանից յետոյ ես միշտ ներկայ էի լինում պալատումը և ստիպուած էի մի բան գրել տեղի ունեցող դէպքերի մասին։

«Իմ խանդն ու եռանդը ապացուցանելու դիտաւորութեամբ ես մի օր այսպէս աղաչեցի Շահին.— «Մեզանից առաջ մեր մեծ բանաստեղծ Ֆէրդուսին գրել է Շահ Նամէն (Թագաւորաց պատմութիւն)։ սակայն որովհետեւ դուք Պարսկաստանի բոլոր անցեալ Թագաւորներից ամենամեծն էք համարուած, ուրեմն արժանի է, որ թոյլ տաք ինձ գրել ձեր Թագաւորութեան պատմութիւնը, որին ես պիտի կոչեմ Շահին շահ Նամէ», (Թագաւորաց Թագաւորի պատմութիւն)։

«Շահը շնորհեց իր ընդունելութիւնը։

«Արքունի դանձապետն իմ թշնամիներից մէկն էր։ Նա առանց մի իրաւացի պատճառ ունենալու աշխատեց զուր տեղը 12,000 թուման տուգանքի ենթարկել ինձ. սակայն Շահը իմաստով՝ թոյլ չտուեց նրան իր նպատակին հասնելու։

«Մի օր, պալատականների ժողովում վիճաբանութեան առարկայ էր դարձել գազնեցի Մահմուդ Շահի՝ Ֆէրդուսին ցոյց տուած առատաձեռնութիւնը։ Շահի ականջին հասցնելու համար թէ իմ կարծիքն ինչ էր այդ խնդրի վերաբերմամբ, ես ասացի.— «Մեր ներկայ Շահը իր առատաձեռնութեամբ հաւասար է Մահմուդ Շահին. հաւասար ասացի, որչա՛ռ ավելի քան հաւասար, ավելի մեծ։ Օ՛, ի՜նչ մեծ պարգևներ է նա շնորհել ինձ»։

«Բոլոր ժողովականներն անհամբեր էին լսելու թէ ի՜նչպէս և ի՞նչ էր մեր ներկայէն Շահը մեծ պարգևներ շնորհել ինձ։ Վնաս և առաջ, ասացի ես, երբ հայրս մեռաւ, 10,000 թուման թողեց ինձ, և Շահը այնքան բարի գտնուեց, որ ինձ թոյլ տուեց ժառանգել այդ փողը։ Եթէ նա կամենար, կարող կը լինէր զրկել ինձ այդ ժառանգութիւնից. բայց նա չկամեցաւ և չարեց։ Ահա ձեզ 10,000 թուման, որ Շահը պարգևեց ինձ։ Յետոյ երբ արքունի դանձապետն ամեն ջանք գործ դրեց 12,000 թուման տուգանքի ենթարկել ինձ, նա՛ Շահը՝ չը թողեց, մինչդեռ եթէ կամենար, կը թողնէր։ Այս էլ ձեզ 12,000 թուման։ Մնացորդն էլ այն ապրուստն է, որ ես ունեցել եմ այն օրից՝ երբ նրա ծառայութեան մէջ մտայ։ Ուրեմն, կեցցէ՛, կեցցէ՛ Շահը, կեցցէ՛ յաւիտեան. նրա շուքը միշտ մեր գլխի վրայ լինի... Տայ Ալլահն որ նա միշտ յաղթող լինի»։

«Այս խօսքերս Շահի ականջին հասան, և նա հաճեցաւ պարգևել ինձ մի ձեռք պատուոյ զգեստ, և մի արքունական»։

Ֆիրմանով՝ բանաստեղծների իշխանն *) կոչեց ինձ։ Ըստ սովորութեան, ես այդ ֆիրմանը մի քանի օր գլխարկիս վրայ փակցրած ման եկայ։ Բոլոր իմ բարեկամները մեծ համակրանքով շնորհաւորեցին ինձ։ Յետոյ ես մի ոտանաւոր գրեցի, որ երկու նպատակի ծառայեց ինձ—մէկը՝ որ նրանով վրէժ առի արքունի գանձապետից, միւսը՝ որ միևնոյն ժամանակ նրան հաշտեցրի ինձ հետ։ Ամբողջ ոտանաւորը այնպիսի արաբական դժուար բառերով էի շարադրել, որ ընթերցողը կամ լսողը կարծում էր թէ ես նրանով երկիրն քն էի հասցնում արքունի գանձապետին. բայց դա սկզբից մինչև վերջ մի երգիծաբանութիւն էր, որով խայտառակում էի իմ թշնամուն, թէև նա ուղղակի հրճւում էր իմ գործածած բառերով։

«Ճիշտն ասած՝ այդ ոտանաւորն ես այնպիսի խոր մտքերով էի շարադրել, որ առանց իմ բացատրութեան՝ ոչ ոք չէր կարող հեշտութեամբ հասկանալ։ Ես մեծ հոշակ էի վայելում ոչ միայն իբրև բանաստեղծ, այլ նաև իբրև մի հանճարեղ մեքենաբան... Իմ գիւտերից շատերը մեծ զարմանք էին պատճառում արքունիքում։ Ես մի տեսակ անիւ հնարեցի, որ միայն մի փոքրիկ մղումով կարող էր պտտուել յաւիտեանս յաւիտենից, առանց կանգ առնելու։

«Ես հնարեցի նաև զանազան տեսակ գունաւոր թղթեր ու կաղամարներ և պատրաստւում էի կերպասագործութիւնն էլ յառաջ տանել, երբ Շահը արգելեց ինձ ասելով.—«Ասքէր, դու ուշադրութիւն դարձրու միմիայն քո բանաստեղծութիւններին։ Երբ ես կերպաս կամ որևէ զգեստացու ուզեմ, իմ վաճառականները կարող կը լինին Եւրոպայից բերել տալ ինձ համար»։ Ես հնազանդեցի Շահին։ Նոր տարի օրը, երբ արքունիքի բոլոր ծառաներն ստիպուած են մի-մի ընծայ տալ թագաւորին, ես էլ իմ կողմից մի քչփորիկ ընծայեցի մի փոքրիկ տփի մէջ դրուած, և այնպիսի բաներ գրեցի այդ քչփորիկի մասին, որ երբ կարդացի արքունիքում, Շահը հրամայեց պալատականներին համբուրել բերանս՝ կրածս նեղութեան համար։

«Վերջապէս, Ֆէրդուսին ինձ հետ համեմատած՝ մի ապուշ աւանակ էր համարւում։ Շահը միջոցներ չէր խնայում ինձ հարըստացնելու։ Ըստ սովորութեան, տարին մի անգամ Շահը մի ձեռք պատույ զգեստ էր ուղարկում իր որդու համար, որ Ֆարսի նահանգապետն էր։ Վերջին անգամ ես նշանակուեցի այդ զգեստ-

*) Սա Փաթէ Ալի Խան անունով արքունի բանաստեղծն է, որ մի շատ հանճարեղ և սիրելի անձնաւորութիւն էր և լաւ ծանօթ էր 1812 և 1813 թականներում Թէհրանում գտնուող անգլիացիներին։

տըն անձամբ ներկայացնելու: Շիրազում մեծ պատիւ ու հա-
րստութիւն ձեռք բերի և երբ այնտեղից վերադառնում էի, ճա-
նապարհի վրայ ընկած գիւղերից էլ բաւական եկամուտ հասաւ
ինձ. բայց աւանդ որ անցեալ գիշերուան դէպքը—ալան-թալա-
նը զրկեց ինձ այդ ամենից»:

ԳԼ. Ը.

Հաջի Բարսն փախչում է Յիրքմէ ններից:—Թէ ի՞նչ է նշանակում՝ «տապա-
կից դուրս ընկնիլ, կրակի մէջ ընկնիլ»:

Երբ Ասքէր բանաստեղծը վերջացրեց իր պատմութիւնը,
ես խօսք տուի ամեն ջանք գործ դնել աղատելու նրան իր
գերութիւնից: «Դեռ պիտի համբերես, ասացի ես, որովհետեւ
պէտք է հնարներով յաջողացնեմ թէ՛ իմ և թէ՛ քո փախու-
տը»: Բայց փախչել այն թիւրքմէնների ձեռքից, որոնք
միշտ հակում էին մեզ վրայ, և որոնք շատ աւելի լաւ ծանօթ
էին ճանապարհներին, քան ես, խենթութիւն կը լինէր. բայց և
այնպէս մենք պէտք է աշխատէինք օգտուել հէնց առաջին
պատահութիւնից:

Մենք շարունակեցինք մեր ճանապարհը, մինչև հասանք
Թէհրանից Մէշհէդ տանող ուղին: Այստեղ Ասլան Սուլթանը
հրամայեց մեզ մի-երկու օր մնալ և դարանամուտ լինել,
անցնող կարաւանների վրայ յարձակուելու նպատակով:

Վերջապէս մի կարաւան հեռուից երևաց. բայց Ասլան
Սուլթանը փոխարէն ուրախանալով՝ տխրեց: «Այդ կարաւան
չէ, ասաց նա, նրանք շատ արագ են առաջ գալիս: Բացի դը-
րանից, ջորիների կամ ուղտերի զանգակների ձայներ երբէք
չեն լսում. նրանց բարձրացրած փռչին շատ թանձր է և կուտա-
կուած: Ես նիզակներ եմ տեսնում: Օ՛ նրանք բոլորն էլ լաւ
զինուած ձիաւորներ են: Նրանց առջևից գալիս են չորս եղա-
քի ձիեր: Ինձ թւում է որ մենք դրանց հետ խաղ չենք կարող
անել»:

Եւ յիրաւի, մի քանի բռնիքից յետոյ մենք պարզ տեսանք
որ այդ կարաւան կարծուածը մի մեծ խումբ ձիաւորներ էին,
որոնք ուղեկցում էին մի մեծ անձնաւորութեան—գուցէ մի
նահանգապետի, որ ճանապարհորդում էր առօք ու փառօք:

Սիրտս սկսեց բաբախել. որովհետեւ ահա փախչելու պա-
տահութիւն էր ներկայանում: Ես մտածեցի առաջ գնալ դէպի

նրանց և կամաւ ընկնել նրանց ձեռքը, իբրեւ աւաղակ: Սակայն այդ բանն անելու համար ես պէտք է այնպէս ընթանայի, որ Ասլան Սուլթանը չկասկածէր ինձ: Քիչ մտածելուց յետոյ ես առաջարկեցի ընկերներին մէկին առաջ գնալ դէպի մօտեցող խումբը և յարձակուել նրանց վրայ: Առանց սպասելու նըրա համաձայնութեանը ես թռայ ձիուս վրայ, որ պատրաստ էր, և քշեցի առաջ: Ընկերս իսկոյն հետեց ինձ, գուցէ ինձ արգելելու դիտաւորութեամբ, սակայն մի քանի ըրպէտմ ես արդէն այնքան մօտեցել էի խմբին որ նրանցից մի քանի ձիաւորներ բաժանուելով իրանց ընկերներից՝ սրարշաւ առաջ եկան դէպի մեզ: Մենք ետ դառանք իբր թէ փախչում ենք. սակայն ինչքան որ ընկերս մտրակում էր իր ձիուն, նոյնքան ես աշխատում էի իմի սանձը քաշել և այդպիսով ես ընկայ նրանց ձեռքը: Ինձ վայր գլորել ձիուս վրայից, զինաթափ անել, զրկել ինձ իմ 50 դուկատից, ածելիներից ու իմ ուրիշ իրերից՝ մի ըրպէի գործ եղաւ նրանց համար: Ես աշխատեցի հաւատացնել նրանց որ ես երբէք փախչելու տրամադրութիւն չունէի. սակայն նրանք բնաւ չհաւատացին ինձ: Հէնց իմ շալով՝ նրանք պինդ կապեցին թեւերս, և գլխիս խփելով քարշ տուին ինձ իրանց իշխանաւորի մօտ, որի առջև կանգնածս ժամանակ՝ ինձ բռնողները մի քանի բռունցք վզակոթիս հասցնելով՝ հասկացրին ինձ, որ ես կանգնած էի մի շահագողէի (արքայորդու) առջև և պարտաւոր էի մինչև զետիւն խոնարհուել ի պատիւ նորին վսեմափայլութեան: Մի ըրպէ շփոթուելուց յետոյ, ես յանկարծ յառաջ վազեցի և ինձ ձգեցի շահագողէի ոտների մօտ: Բռնելով նրա փէշերից, ասացի, Փէնար քէ շահագողէ (արքայորդու պաշտպանութիւնն եմ հայցում): Թիկնապահների մէկն առաջ եկաւ ինձ պատժելու իմ համարձակութեան համար. սակայն շահագողէն արգելեց նրան, ասելով. «Դուք չը պիտի անարգէք այս սրբազան օրէնքը», *) և խոստացաւ պաշտպանել ինձ:

Պատուիրելով իր մարդկանց չը նեղացնել ինձ, շահագողէն հրամայեց ինձ համառօտ կերպով պատմել իմ պատմութիւնը, որը ես մի քանի խօսքերով վերջացրի: Ես յայտնեցի նաև, որ թիւրքմէնների ձեռքում գերի էին երեք պարսիկներ—մի ֆէրբաշ, մի դատաւոր և Շահի բանաստեղծը: Յետոյ շատ խնդրե-

*) Պարսկաստանում երբ մի յանցաւոր բռնում է մի իշխանաւորի փէշից կամ նրա ձիերի ոտներից կապած շղթայից, կամ մտնում է մի մէշիդ, դրանով նա, իբրեւ ընկճուած մարդ, պաշտպանութիւն է խնդրում և իսկապէս պաշտպանում է:

ցի որ ձիաւորներ ուղարկուէին Թիւրքմէններին բռնելու և պարսիկներին ազատելու:

Հաղիւ Թէ վերջացրել էի խօսքս, երբ յանկարծ իմ ընկերին հալածող ձիաւորը վերադարձաւ (երբ ինձ բռնեցին, ձիաւորների մէկն էլ ձին քնեց իմ ընկերի ետեկից) և հազար ու մի երդումներով հաւատացրեց շահադէին Թէ իբր Թէ մէկ հազարից աւելի Թիւրքմէններ գալիս են յարձակուելու իրանց խմբի վրայ և Թէ անհրաժեշտ էր որ իրանք անմիջապէս փախչէին այդտեղից:

Ես աշխատեցի հաւատացնել նրանց որ Թիւրքմէնները քսանից աւելի չէին, սակայն իզուր: Ո՛չ ոք չհաւատաց ինձ: Լրտես ու խաբեբայ կոչեցին ինձ և սպառնացին սպանել ինձ, եթէ Թիւրքմէնները յարձակուէին իրանց վրայ:

Խումբը յառաջ շարժուեց, շարունակ այս ու այն կողմը դիտելով սպասուած թշնամիներին տեսնելու նպատակով: Նրանք ձիա առան ինձանից և հրամայեցին նստել մի բարձուած ջորու վրայ: «Ահա մի նոր դժբախտութիւն», ասացի ես և նստելով ջորու վրայ՝ ընկայ խոր մտածմունքի մէջ: Ես սաստիկ տխրեցի իմ յիմարութեան վրայ: Տապակից դուրս ընկայ՝ կրակի մէջ ընկայ: Ես անիծեցի իմ երեք հայրենակիցներին, որոնց ազատութեան համար մի քանի օր առաջ այնքան բաներ էի մտածում:

«Դուք ձեզ մուսուլման էք կոչում, ասացի ես ինձ շրջապատող պարսիկներին. դուք շների զգացում էլ չունէք: Դուք աւելի վատ էք քան քրիստոնեայ շները: Թիւրքմէնները ձեզ հետ համեմատած՝ օ նրանք մարդ են»:

Այս խօսքերս միայն ծիծաղ ու քրքիջ յարուցին, ուստի ես փորձեցի աղերսանքներով խօսել:

«Ի սէր Իմամ Հոսէյնի, ի սէր Մարգարէին, ի սէր ձեր զաւակների արեւին, ինչո՞ւ էք այսպէս վարւում ինձ պէս մի խեղճ մարդու հետ: Մի՞թէ ես էլ ձեզ պէս մուսուլման չեմ... Ի՞նչ եմ արել որ այսքան ցաւ ու չարչարանք պիտի կրեմ: Ես ապաստան որոնեցի ձեր մէջ, սակայն դուք այժմ վարւում էք ինձ հետ իբրև մի թշնամու հետ»:

Այս աղերսանքներս էլ ապարդիւն անցան, միայն Թէ Ալի Ղաթէր անունով մի ծեր ջորեպան, որ հէնց նոր պատրաստել էր իր դայլանը, ինձ հրաւիրելով ասաց.

—Որդիս, այս աշխարհում ամեն բան Ալլահի ձեռքումն է: Եթէ նա այս կենդանուն սպիտակ է ստեղծել (մատնանիշ անելով իր ջորուն), արդեօք կարող եմ ես սևացնել նրան: Խեղճ կենդանի, տեսնում ես, մի օր դարի է ուտում, մի օր փուշ: Կարող ենք մենք կուէլ ճակատագրի դէմ: Ծխիր, որդիս,

ծխիւր դայլանը և ուրախ և շնորհակալ եղիւր, որ քո ճակատագիրն աւելի վատ դրութեան մէջ չէ ձգել քեզ: Հաֆէզն ասում է. «Եփեանքիդ իւրաքանչիւր բոպէն քեզ համար մեծ շահ համարիւր, որովհետեւ մի է կարող քեզ ասել որ այս ինչ բանից ինչ պիտի դուրս գայ»:

Ջորեպանի այս խօսքերը մի քիչ մխիթարեցին ինձ, և երբ նա տեսաւ որ ես էլ Հաֆէզից բաւական բան գիտէի, սկսեց շատ համակրանքով ու բարեսրտութեամբ վերաբերուել դէպի ինձ: Նա խօստացաւ երբէք մի պատահու հաց չուտել առանց իմ մասնակցութեան:

Երբ վերջապէս իշկան հասանք, ես մտածեցի մի եղանակով ինձ շահագողէի ոտների մօտ ձգել և աղաչել նրան, որ գոնէ իմ 50 դուկատը ետ տրուէր ինձ: Շրջապատուած իր ծառաներով՝ նա թեկ ընկած էր մի փափուկ բարձի վրայ և հանգըստանում էր: Ես կամաց մօտեցայ և առանց ժամանակ տալու որ ծառաներն ինձ մի կողմ վռնտէին, յանկարծ յառաջ վազեցի և գոչեցի:

—Արգի դարամ (աղերսարկու եմ):

Նա խիկոյն հրամայեց ինձ մօտենալ իրան և աղաչել թէ ինչ էր իմ հայցուածքը: Ես գանգատուեցի թէ իր ձիաւորները շատ անիրաւութեամբ էին վարուել և զրկել էին ինձ իմ 50 դուկատից ու մի քանի իրերից: Նա խիստ բարկացաւ և խիկոյն հրամայեց իր մօտ բերել ձիաւորներին: Երբ նրանք ներկայացան՝ նա ասաց.

—Է՛յ, շան տղերք, որտե՞ղ է այս մարդու փողը:

—Մենք փող չենք առել սրանից, պատասխանեցին նըրանք միաձայն:

—Փող չէ՞ք ասել, հը՛մ, ես այս բոպէիս կ'իմանամ: Կանչեցէք Ֆէրրաշներին, հրամայեց նա իր ծառաներին. սրանց ոտներին ճիպոտներ են հարկաւոր:

Մի բոպէ դեռ չանցած՝ նրանց ոտները վեր ցցուեցին փալախկայի հանգոյցի մէջ, և նրանց վրայ տեղացին ճիպոտները: ճիպոտն խիստ հարուածներ, որ նրանք խոստովանուեցին թէ որտեղ էր փողը: 50 դուկատը դուրս բերուեց և յանձնուեց շահագողէին:

Նա համրեց փողը և ասաց.

—Դէ, թող հեռանան այդ յանցաւորները:

Ապա փողերը իր բարձի տակ դնելով դարձաւ դէպի ինձ.

—Դու էլ մոլորախաս (աղատ) ես:

Ես մնացի շուարած, աչքերս չռած ու բերանս բաց. Մի